

Balady a romance

zamyšlení nad náboženskou tematikou v básních Jana Nerudy

Předmět: *Literárně historický proseminář II*

Vypracoval: JUDA KALETA

Vyučující: PHDR. VĚRA BROŽOVÁ

Datum: 27. května 2014

Předmluva

Jan Neruda byl dozajista významným představitelem české literatury, jehož dílo přesáhlo svou dobu. A stejně tak jako každý jiný velký autor má své světlé i stinné stránky, které si následující generace připouštěly podle svých aktuálních potřeb a vidění světa, jejichž interpretace se s postupem času proměňovala - jednou z nich je jeho i přístup k víře.

Cílem této práce je zamyslet se nad cestou, kterou Neruda přistupuje ke křesťanské tématice, jakým způsobem zpracovává náboženské motivy a jaké cíle při tom sleduje, a to konkrétně na dvou vybraných básních - *Baladě pašijové* a *Baladě o svatbě v Kannaán* - ze sbírky *Balady a romance*. Nerudovo uchopení problematiky je v mnohém ohledu zcela originální a právem tak podnítilo řadu debat nad smyslem a možnou interpretací básní.

Výbušnost myšlenek se s postupem času proměňovala - je jisté, že v dnešním naprosto sekularizovaném a od tradic vzdáleném světě nám Nerudovy inovace nepřijdou kontroverzní ani pobuřující - dáno je to jednak zmiňovaným odklonem od katolického vyznání, určitou ztrátou ústně předávaných lidových zvyků i celkově jiným chápáním světa, než měl člověk přelomu devatenáctého a dvacátého století.

Vyvstává tak otázka, zda je ještě vůbec pro člověka dnešní doby možné správné porozumění Nerudovu dílu - zda není k jeho pochopení třeba určitý kulturně historický kontext, který se z naší společnosti vytrácí.

Literárně-historické pozadí vzniku díla

Jan Neruda se narodil a vyrůstal v ryze městském prostředí - první polovinu života strávil na Malé Straně,¹ druhou na Starém a Novém Městě pražském.² Venkovské prostředí a lidová tradice na něho neměla takový vliv jako například na Erbena nebo u Hála, má daleko od klidného světa přírody a ke světu přistupuje s *nervózní myslí skeptického velkoměšťáka*.³

Dalším důležitým faktorem, který měl vliv na Nerudovu tvorbu, byl jeho vztah k ženám. V dětství, které trávil v nuzných poměrech, si vytvořil silný vztah ke své matce.⁴ Toto citové pouto a vůbec vztah matky a dítěte často přenášel do své tvorby - např. v *Baladě pašijové* či v básni *Matičce*.⁵ I vzhledem k problémům, které Neruda v životě ve vztahu se ženami měl, je pravděpodobné, že téma mateřské lásky a vůbec postavu matky samotné do značné míry idealizoval,⁶ zároveň si však uvědomoval, že toto pouto přináší oboustrannou bolest a utrpení.⁷

Jisté je, že jeho další vztahy už tak idylické rozhodně nebyly. Žádná z jeho známostí nebyla trvalá a staromládenecký život vedl k *pocitu vydědění z běžného lidského štěstí*.⁸ Životní nestálost a nevyrovnanost a určitý liberalismus v milostných záležitostech je cítit

¹lehar:ceska-literatura.

²lehar:ceska-literatura.

³novak:prehledne-dejiny.

⁴pohorsky:jan-neruda.

⁵neruda:knihy-versu.

⁶novak:jan-neruda.

⁷putna:religiozita.

⁸lehar:ceska-literatura.

i z jeho tvorby - tematika erotična se objevuje například v básnickém cyklu *Anně*⁹ nebo v *Baladě štedrovečerní*.

Nerudův vztah ke katolické církvi a ke křesťanské víře samotné je možné vyvozovat téměř jen na základě jeho děl. Na rozdíl od velmi vyhraněných antisemitských názorů¹⁰ nepůsobí Nerudova tvorba vyloženě antiklerikálně a pokud už se takový názor v jeho tvorbě objeví, je spíše náznakový.

M. C. Putna Nerudu klasifikuje jako druhou fázi vývoje *religiozity v areligiózní epoše*¹¹ a míní, že se od křesťanských tradic nemínil zcela oprostít - stále pro něho měly své přirozené místo, naopak začal biblických motivů využívat zcela novým způsobem jako metafor pro jiné hodnoty - lidské vztahy, národ, sociální problematiku...¹²

Sbírku *Balady a romance* psal mezi lety 1879 a 1883,¹³ tedy v době, kdy už se u něj začalo rozvíjet zánětlivé onemocnění žil a z toho plynoucí odloučenost od světa, a v době kdy vstupoval do poslední dekády svého života.

Jako zralý autor, který prošel obdobími zaujetí pro pokrok, zklamání lidmi i životem,¹⁴ zde zpracovává *motivy legendární s rozkošným primitivismem české duše prstonárodní*.¹⁵ Podle Arne Nováka¹⁶ se Neruda promyšleně staví pozice prostého, naivního člověka z lidu, často až do myslí dětinské, aby mohl využít staré formy balad a romancí. Má za to, že Neruda ke stáří tíhl k touze návratu do dětství, k bezprostřednosti neovlivněné *rozumovou kulturou*.¹⁷ Jan Lehár proti tomu namítá, že *jde o primitivismus umělý, pečlivě vytvořený rafinovanými uměleckými prostředky*.¹⁸

Mínění Jana Mukařovského,¹⁹ že se zde Neruda snaží působit antiklerikálně a protikřesťansky, příliš nezapadá do celkového vyznění básní. Neruda jistě chtěl čtenáři poskytnout nový a nezvyklý pohled, zdá se však, že svými ideami mířil hlouběji. I z širšího pohledu se zdá, že česká literatura už měla své ostré proticírkevní směřování v první polovině století i úplný odklon od křesťanství v letech pozdějších za sebou.²⁰

Náboženská tematika na vybraných básních

Náboženskou tematikou, a to přímo samotným ústředním tématem celého křesťanství - motivem ukřižování Krista - Neruda sbírku otevírá. V první sloce *Balady pašijové* je vykreslena scéna setkání před Božím trůnem, kam se dostavil i Satan (Byla rada kol božího trůnu svolána,/by Satan měl svou vůli.). Následuje dialog mezi Bohem a Satanem, pro který mohla sloužit jako inspirace kniha Jób²¹. Samotné setkání ztělesněného zla a dobra tak má svůj biblický podklad.

⁹neruda:knihy-versu; novak:prehledne-dejiny.

¹⁰neruda:pro-strach.

¹¹putna:religiozita.

¹²putna:religiozita; lehar:nerudova-balada-o-dusi.

¹³pohorsky:jan-neruda.

¹⁴lehar:ceska-literatura.

¹⁵novak:prehledne-dejiny.

¹⁶novak:uvod-balady.

¹⁷novak:uvod-balady.

¹⁸lehar:nerudova-balada-o-dusi.

¹⁹mukarovsky: nekolik-poznamek.

²⁰putna:religiozita.

²¹Jób 1,6

Ústředním tématem celé básně je určení podmínek, za kterých může dojít ke spasení lidstva. Zde se již Neruda s křesťanským učením záměrně rozchází - zatímco pro křesťany je smrt Ježíše principem vykoupení ze zatracení, básník ústy Satana namítá, že tato oběť není dostačující („Dávám syna svého jediného,/jeho život lidstva za spasení./Není, Satane, to cena plná?“ –/ Satan volá: „Není, Bože, není!“ –) a otevírá si tak dveře novému pohledu na věc.

Ve třech slokách přidávají nebeské bytosti Ježíšových muk. Zde Neruda promyšleně příběh graduje - pořadí andělů volí pečlivě podle důležitosti v křesťansko-židovské tradici a stejně jako vzrůstá význam bytostí, vzrůstá i velikost utrpení. Cherub, služebník nesoucí Hospodinův trůn,²² přidává nevděčnost těch, pro které Kristus umírá. Seraf, ohnivá bytost oslavující Boha,²³ zradu nejbližších přátel a Trůn, příslušník nejvyšší andělské třídy,²⁴ pocit, že se od něho odvrátil sám Bůh Otec.

Pak jako by Neruda chtěl zdůraznit vyznění básně řečnickou pomlkou, slokou, ve které po předchozí gradaci děj zastaví. Ani s přidáním těchto tří příkoří se Satan nespokojí. Stejnými slovy - *není, Bože, není!* - odpovídá Bohu na otázku, zda je to již oběť dostatečně velká za spasení lidstva.

V poslední sloce přichází pointa celé básně. Satan požaduje a jako největší utrpení přidává, aby pod křížem stála Ježíšova matka a on tak mohl vidět, *jak její srdce hořem puká*. Neruda - *poeta mateřské lásky*²⁵ - tak zdůrazňuje velikost a zároveň bolestivost vztahu matky a syna.

Jedna bolest nad bolestí všechny,
jedna muka nade všechna muka –
pod křížem stůj matka, by syn viděl,
jak to její srdce hořem puká!“

Zvolené motivy a prostředí básně určitě tuto myšlenku podtrhuje. Nezdá se, že by je však básník použil za účelem působit kontroverzně a popírat cokoli z křesťanské víry. V té době v ještě převážně katolických Čechách byla mariánská úcta a oběť Panny Marie srozumitelným tématem. Jeho samotné použití je jistě inovativní, nicméně ne pobuřující.

Zřejmá je spojitost mezi první a poslední básní sbírky - *Baladě o svatbě v Kannaán*. Karel Polák píše, že *není ani jinak možno v oblasti "Balad a romancí", kde vztah matky a syna je mystickým principem světa*.²⁶ Na základě toho vyvozuje kompoziční záměr Nerudy a dává do souvislosti i ostatní básně. Zdá se, že toto chápání už je příliš vykonstruované, jak ostatně ukazuje i Jan Mukařovský v *Nové knize studií o Janu Nerudovi*.²⁷

Přestože nelze přesný kompoziční systém najít napříč celou sbírkou, její otevření a závěr jistě náhodně zvolené není. Celý smysl proto vyvstává, až když se tyto dvě básně položí vedle sebe.

Zatímco v *Baladě pašijové* nás básník staví do prostředí nebeského, nadpřirozeného a svým způsobem vznešeného, v *Baladě o svatbě v Kannaán* se ocitáme uprostřed čistě pozemských radovánek. Pokud Neruda využívá, ostatně jako ve sbírce velmi často, prostředí

²²novotny:biblicky-slovník.

²³novotny:biblicky-slovník.

²⁴novotny:biblicky-slovník.

²⁵novak:jan-neruda.

²⁶polak:o-umeni-jana-nerudy.

²⁷mukarovsky:nova-kniha-studii.

připomínající českou vesnici,²⁸ nejedná se o prostředí, které by mu bylo zcela vlastní. Prostředí venkova je voleno záměrně - vnucuje jakousi přirozenost světa, nezkaženost vztahů a upřímnost - využívá všech idylických představ zasunutých v myslích čtenářů.

V mnohém k sobě básně vytvářejí protiklady: nebeské bytosti jsou stavěny proti člověku, pozemské proti nadpozemskému, duchovní svět proti hmotnému, utrpení proti radosti, konec věcí proti jejich začátku. Tyto kontrasty se nezdaří být hrou náhody. Úvodní báseň se svou pointou, jako by měla otevírat dveře pro velké a věčné myšlenky - závěrečná připomínat, že přes to všechno jsme stále jenom lidé.

Motiv mateřské lásky a bolesti ze ztráty syna se objevuje poslední Nerudově básni, na rozdíl od té první však netvoří samotný vrchol básně. Ten básník rozvine až v posledních dvou verších celé sbírky.

Je ticho kolem. Matka smutně hledí v klín,
jeť vidět, zlá že tucha dobrou duši její tísni,
a proto každý na starosvata se tuze přísní
a zvědav čeká, co as prosloví teď Syn.
Však úsměvně svůj okřín s vínem pozdvih' Pán:
„Tuš! páni muzikanti. Račtež všichni píti –
kde dobří lidé jsou, je vždycky dobře býti –
já dím, že věčně vzpomínáno bude svatby v Kanaán!”

Miloš Pohorský má dokonce za to, že předposlední verš tvoří pointu celé sbírky,²⁹ ve který vyznívají celé *Balady a romance*. Vidí v tom určité básníkově vítězství nad osudem, kdy *Neruda, který měl život chudý na radosti a bohatý na strádání, žijící bez přátelských svazků, jež by ho posilovaly, a od několika let odsouzený nemocí k samotaření, uchoval si opravdivý optimismus.*³⁰

Zdá se, že Neruda ústy Ježíše odkládá vidinu hořkého konce a namísto toho vybízí společnost i sám sebe k veselí - k tomu, že ač život plodí strasti a utrpení, je dobré radovat se spolu s lidmi. Posledním řádkem - *já dím, že věčně vzpomínáno bude svatby v Kanaán!* - dokonce přikládá tomuto veselí nevyprcháující hodnotu, nevidí v radosti pouhé prohýření života, ale určitý smysl.

Zajímavý je i názor, že *Kristus, oslavovaný za to, že proměnil vodu ve víno, a s ním přítomná matka, zareagují ve chvíli přesně tak, že je v tom cítit strast každého osamělce včetně básníka (dokáže konat zázraky, ale z obyčejného lidského štěstí zůstává vyloučen).*³¹ V případě matky bezpochyby určitý smutek cítit z jejího chování je. Zda však můžeme to samé říci o postoji Ježíše či dokonce básníka, je nejisté.

Arne Novák ho v tomto případě vidí spíše jako *laskavého filosofa, který přišel na svět, aby posvětil radost, lidství, dary života,*³² v ostatních básních pak jako *záračné bož-*

²⁸novak:uvod-balady.

²⁹pohorsky:jan-neruda.

³⁰pohorsky:jan-neruda.

³¹lehar:ceska-literatura.

³²novak:jan-neruda.

stvo,³³ rozkošné lidské bambino,³⁴ občana Krista pod republikánským praporem,³⁵ humoristu a mudrce.³⁶

V mnohých případech tak skutečně jde spojit postavu Ježíše s osobou básníka, kdy oba ze své životní pouti vycházejí jako moudří muži s nadhledem a vytříbeným smyslem pro humor. Miloš Pohorský zachází ještě dál a dává postavě Krista platnost obecných symbolů - symbolu „lidstva se obrozujícího“ a „mládí a naivnosti věčně se opakující“,³⁷ tyto významy nám však do celkového vyznění sbírky příliš nezapadají.

Pokud byl z první básně cítit Nerudův osobitý pohled na bolestivý vztah matky a syna, který se ale s klasickou křesťanskou doktrínou nesnažil polemizovat, pouze jí využil, aby byl záměr ještě více podržen, stejně tak by se to dalo tvrdit i o kanaánské baladě. Neruda si dovoluje mírné nebiblické přešlapy, aby mohl prostředí více připodobnit české vesnici,³⁸ ovšem ani v tomto případě nebylo patrně jeho cílem budit vášně věřících. Biblické motivy tu opět nepoužívá jako pouhé převyprávění, ale jako barvitou kulisu k zobrazení vlastního poznání světa.

Nerudův přístup k náboženství lze chápat jako určitý předstupeň nového zájmu v české literatuře v devadesátých letech, kde *myšlenkové a umělecké projevy tohoto zájmu jsou většinou všechno jiné než ortodoxně katolické*,³⁹ plně vytváření *alternativních, osobních religiozit*.⁴⁰

Závěr

Ve dvou vybraných básních a ostatně i v celé sbírce rozehrává Neruda jemnou hru s biblickými motivy, které však nijak neničí - jako mistrný kuchař míchá ingredience, aby vznikla zcela nová chuť. Nezdá se, že by ukrýval smysl těžko uchopitelných souvislostech, což neznamená, že by různými nepřímými náznaky šetřil. Nechává čtenáři volnost v tom, jak hluboko do díla bude schopen proniknout.

I díky tomu může sbírka nabídnout mnoho i dnešnímu čtenáři, který by se u jiných děl mohl potýkat s nedostatečnou vybaveností ve znalostech dobové tradice. Základní myšlenky děl nejsou složité - důraz na mezilidské vztahy, opravdovou nefalšovanou víru, lidskost - nadčasová témata, nad nimiž musí přemýšlet i člověk postmoderní doby.

³³novak:jan-neruda.

³⁴novak:jan-neruda.

³⁵novak:jan-neruda.

³⁶novak:jan-neruda.

³⁷pohorsky:jan-neruda.

³⁸lehar:ceska-literatura.

³⁹putna:religiozita.

⁴⁰putna:religiozita.